

K některým slovenským a českým prezentacím metafor

Karel Sekvent

k.sekvent@gmail.com

Klíčová slova: metafory lexikalizované, stylistické, polysémické, synonymické, příznakové, nepříznakové, konvenční, invenční; přenos významu, přenos pojmenování

Key words: metaphors – lexicalized, stylistic, polysemic, synonymic, marked, neutral, conventional, inventive; transfer of meaning, transfer of denomination

1 Úvod

Jazykovědně zaměřená část filologie dospěla, po více než dvou tisících let bádání různých oborů (vypočítává je Z. Vašíček, 2003, s. 159: poetika, stylistika, rétorika, sémantika, sémiotika, filosofie; nově lze připojit i kognitivní lingvistiku)¹, k rozlišování dvou typů metafor: metafor lexikalizovaných (lexikálních, uzuálních, konvenčních, někdy, problematicky, i sémantických) a metafor – s použitím souhrnného označení – stylistických (literárních, básnických, řečnických, aktuálních, obrazných, ozdobných, invenčních, afektivních, odborných, publicistických...)². Toto dělení uvádí např. *Encyklopédia jazykovedy* (1993, heslo metafora), v níž se rozlišuje básnická a lexikalizovaná metafora, a encyklopedie *Le langage* (1973, heslo métaphore), která rozlišuje metaforu v klasické rétorice (chápe ji jako zkrácené, kondenzované porovnání) a lexikální metaforu (přenos významu; podle encyklopedie pouze použití konkrétního za abstraktum anebo naopak). Termín metafora se tedy používá pro označení dvou, případně i více³ různých jevů, jak o tom svědčí i řada dalších lingvistických prací, výkladové slovníky, slovníky cizích slov a studie směřující k jejich jemnějšímu třídění.⁴ Instruktivní přehled rozličných pojetí a klasifikací metafor podává Zázrivcová (2011).

V následujícím textu se dotkneme některých přetrvávajících nejasností a rozporů souvisejících s vymezením a nedůsledným rozlišováním obou typů metafor, s technologií metaforizačního postupu a s exemplifikací a tříděním metafor v slovenské a české jazykovědné produkci. Přidržíme se vžitých termínů metafora lexikalizovaná a metafora stylistická přes jejich vágní ohraničenost. Ta vyplývá z toho, že některé lexikalizované mají stylistickou funkci a některé stylistické jsou lexikalizované.

2 Typy a definice metafor

K odstranění dvojznačnosti termínu v odborných textech přispívá mimo jiné i obsahové zaměření textů: lexikologické práce se orientují přednostně na lexikalizované metafory⁵ a práce z oblasti stylistiky (poetiky, rétoriky) zase na metafory stylistické.

¹ Uvádí rovněž, že souborná bibliografie vědeckých prací o metaforách vydaná v roce 1971 má rozsah 414 stran. Od té doby přibyly mnohé další práce, nověji např. Bonnier – Ferry (2019).

² Srov. Sekvent, 2006.

³ Ondruš – Sabol, 1981, s. 232, zaznamenávají, že někteří lingvisté (V. Machek, J. Mistrík) pokládají i metonymii za druh metafor. Tento názor sahá až k Aristotelovi (Z. Vašíček, 2003, s. 160) a je již překonaný.

⁴ Zejména stylistické lingvistiky, leč s určitým přesahem i lexikálními metaforám se podrobně věnuje Bečka (1971).

⁵ Z francouzské lingvistiky lze uvést jako příklad *Précis de lexicologie française* J. Picochové (1977). Podle autorky (s. 86–99) se však metafora neopírá o konotaci, nýbrž o tzv. potenciální označované obsahující vedle souboru stabilních nociónálních komponentů (sémů) i ostatní významotvorné prvky. Neuvažuje se zde o úloze podobnosti denotátů (věcí, jevů), myšlenkových asociací a expresivity, resp. se tyto prvky technologie metafor chápou jako integrální součást potenciálního označovaného. K pojetím metafor u některých dalších francouzských autorů Sekvent, 2006.

Např. *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia* (Ondrus – Horecký – Furdík 1980, s. 164–165) se zabývá výhradně lexikalizovanými metaforami. P. Ondrus, shrneme-li, je vysvětluje jako přenos pojmenování na základě shodných vnějších vlastností předmětů... jablko „ovoce“ – jablko v koleně..., který má nominativní funkci; pojmenovává se nový pojem starým, známým významem (?) slova. Otazník za slovo významem jsme umístili proto, že není reálné pojmenovat (!) v jazyku nový pojem (tedy přibližně význam) starým významem. Pojmenovat lze tvarem, formou, označujícím, designátorem. Píše se zde přece, že jde o přenos pojmenování. Pojetí P. Ondruse je velmi zužující: bere v úvahu jen pojmenování nových pojmů (jevů, skutečností), nepomýšlí na alternativní pojmenování jevů již pojmenovaných. Taková pojmenování se rovněž lexikalizují.

D. Slančová v *Základoch praktickej rétoriky* (2001, s. 106, heslo metafora) charakterizuje metaforu jako „prenášanie významu z jedného javu na iný jav na základe ich vzájomnej (vonkajšej) podobnosti: Kto len trochu pootvoril veľkú a temnú knihu histórie, ...“.

Tato charakteristika a uvedený příklad nejsou v souladu. Z příkladu totiž nelze odvodit a identifikovat v něm „jeden jav“ a „iný jav“. Základní, přímo vyjádřená myšlenka, která se dá formulovat jako „kdo se jen zběžně seznámil s velkou a temnou historií“, dostává v metafoře jiné, stylisticky motivované vyjádření, aniž jde o vyjádření vztahující se původně na jiný jev. Jev zůstává tentýž, srov. *Krátký slovník slovenského jazyka* (1997), heslo kniha, a jeho výklad spojení kniha osudu = osud, kniha života = život. Příklad je ovšem stylistickou metaforou, nenáležitá je definice, ovlivněná pravděpodobně technologií vzniku lexikalizovaných metafor. K podstatě stylistické metafory patří stylisticky nepříznačové, přímé, obvyklé, běžné vyjádření jevu a jedno anebo i několik jeho stylově a/či expresivně příznakových vyjádření, srov. přičichl k historii, viděl historii z ponorky/z letadla, chyběl/spal na hodině dějepisu (metaforicky: z dějepisu mnoho/nic neví). Poslední příklad ukazuje, že v některých stylistických metaforách lze identifikovat dva různé jevy – reálný a obrazný. Na ně se tedy uvedená charakteristika aspoň částečně vztahuje. Podobně: Když teče do lodi voda, musí všichni k pumpám (projev M. Zemana ze dne 19. 3. 2020) = v době krize nutno podporovat opatření. V obdobných případech je vehikulum potenciálně polysémické.

Obsahové zaměření odborných textů však není vždy spolehlivým vodítkem pro rozlišování lexikalizovaných a stylistických metafor.

Např. J. Filipec v *České lexikologii* (1985, s. 109–110) začíná výklad o metafoře a jejích druzích příkladem básnické metafory: „oči starých žen/... /oříšky bez jádra“. Podstatu tohoto pojmenovacího postupu osvětluje takto: místo běžného pojmenování skutečnosti (oči) se užije pojmenování jiné skutečnosti (oříšky). Tvar, v němž J. Filipec uvádí básnickovy verše, není ovšem pravou metaforou, leč metaforou definiční, viz teorii J. Pavelky (1982, s. 99–102). Pouze z kontextové blízkosti tenoru (komparanda) a vehikula (komparáta) lze pochopit, že oříšky bez jádra zde nemají svůj doslovný význam, ale že jsou básnickým popisem očí starých žen. Tento popis není použit místo běžného pojmenování, ale paralelně s ním v syntaktické funkci apozice. Po básnických metaforách přistupuje autor k metaforám lexikalizovaným, např. kořen (část rostliny) – kořen (rovnice). Kupodivu však pro ně odlišně necharakterizuje, diferencovaně neanalyzuje pojmenovací postup. Postup, který předtím zformuloval pro metafory básnické, se tedy neexplicitně – a zčásti nenáležitě – vztahuje i na ně. J. Filipcem charakterizovanou technologií produkce básnických a vůbec stylistických metafor totiž nelze aplikovat při metaforách sloužících k pojmenování jevů nepojmenovaných.

V. Kubát (*Základní otázky rétoriky*, 1988, s. 38) uvádí jeden příklad na metaforu lexikalizovanou (hlava „část těla“ a hlava rodiny) a tři příklady na metafory básnické. Na rétorické se nedostalo.

V mimolingvistických textech (literárněvědných, uměnovědných, beletristických a neoborných) se zhusta vyskytují taková použití termínu metafora (ale i dalších, např. symbol a ironie), která neodpovídají pojetí ani jedné z disciplín, tj. lexikologie nebo stylistiky. Např. I.

Klíma (2010, s. 12) označuje, ovšem v souladu s pojetím metafory v literárněvědné filologii, celý literární útvar za metaforu: „Novela *Loď* jménem *Naděje*, kterou jsem zamýšlel jako metaforu o falešném vůdci...“. V daném kontextu se metafora významem blíží k jinotaji, alegorii, podobenství. Dále: „Spojení oltáře a trůnu je metaforou sbližování církevní a světské moci“ (Rath nebyl, 2018). Podobnost jevů tu absentuje, termín metafora je použit laicky ve významu jakéhokoliv zástupního vyjádření, v daném případě symbolického. O symbolické, nikoliv metaforické vyjádření jde i v příkladu: „k mystickému bodu Omega (metafora na božstvo)“ (Gál, 2019).

Milan Kundera (2006, s. 19) varuje: „...metafory jsou nebezpečná věc. S metaforami není radno si hrát“. Za metaforu potom považuje přirovnání „Některé myšlenky jsou jako atentát.“ (s. 233). Podle J. Pavelky (1982, s. 99–102) je tento tvar přirovnávajícím ztotožněním, nikoliv metaforou. Zkrácením či kondenzací tohoto přirovnávajícího ztotožnění se metafora nevytvoří: Některé myšlenky jsou atentát (rozumí se: nebezpečné, zničující, vražedné... jako). Podle J. Pavelky (1982, s. 99–102) by byl tento tvar ztotožněním. Dál než M. Kundera zašel Vladimír Just (1996, s. 118; původně 1991): „...kdybych měl tu moc, zakázal bych politikům metafory...“. Autor měl na mysli zejména mlhotvorné metafory.

Nový encyklopedický slovník češtiny online⁶ (2018, heslo metafora, oddíl Základní úroveň; použití jednotného čísla v názvu hesla je náznakem tendence poučit o metaforách jako o jednoduchém jevu) začíná výklad o metafoře z hlediska rétoriky (M. Nekula, 2020). Tento typ metafory charakterizuje jako „náhradu přímého, vlastního pojmenování pojmenováním nevlastním na základě podobnosti jejich významů (substituční teorie)“. Bezprostředně nato text přechází, bez ohlášení, k lexikalizovanému typu metafory: „Spíše se ale zdá, že u této sémantické figury dochází ke vztažení pojmenování určité skutečnosti na podobnou skutečnost v jiné oblasti (teorie přenosu) s tím, že je mezi oběma — např. na základě jejich tvaru, vlastností, umístění, funkce apod. vztah podobnosti, resp. že se takový vztah adaptací a posunem vytváří.“ Tato formulace znamená zjevné propojení obou citovaných charakteristik, teorie přenosu precizuje teorii substituce, vlastně ji i nahrazuje, výsledkem je metaforový mix. Substituční teorie se nevztahuje na metaforická pojmenování jevů nepojmenovaných a teorie přenosu se nevztahuje na invenční metaforická vyjádření. Lze též namítnout, že jestliže se vztah podobnosti posunem teprve vytváří, není zřejmé, na čem se primárně zakládá vztažení pojmenování určité skutečnosti na jinou.

Uvádějí se dva příklady: 1. korunka „malá koruna, klenot“ – korunka „umělá náhrada zubu“ (to hodnotíme jako lexikalizovanou metaforu, hodí se na ni teorie přenosu – vztažení pojmenování) a 2. Petr je vítr – „(rychlý jako) vítr“ (to je návrat k metafoře stylistické, odpovídá teorii substituce – náhrada vlastního pojmenování „Petr je rychlý“; podle J. Pavelky, (1982, s. 99–102)⁷, je ovšem tvar Petr je vítr ztotožněním, nikoliv metaforou). Tendence ke konfúznosti se projevuje i v Rozšiřující části hesla metafora střídáním rozličných vymezení metafor bez důsledného rozlišování jejich typů. Mezi příklady metafor se tu vyskytuje i slovo plameňák. Teorie přenosu nepředpokládá odvozovací obměnu tvaru pojmenování vztaženého na podobnou skutečnost.

⁶ Název díla není průzračný, v podstatě jde o encyklopedii jazykovědných termínů používaných při výzkumu češtiny.

⁷ V textech o metaforách časově následujících po vydání Pavelkovy knížky *Anatomie metafory* (1982) se nepřihlíží k jeho teorii metafory jako zastupujícího kondenzovaného přirovnání, k němuž vede několik tvarových předstupňů. Důsledkem je širší význam termínu metafora.

3 Technologie metaforizace

V souvislosti s technologií metaforizačních postupů se v některých definicích metafor používají výrazy buď přenos pojmenování⁸ anebo přenos významu⁹, aniž se tak diferencují lexikalizované metafory (LM) a stylistické metafory (SM), jiné definice tyto výrazy obcházejí¹⁰. J. Mistrík (2002) vměstnal oba přenosy do jedné charakteristiky: „Metafora – obrazné pomenovanie založené na prenášaní významu slova. V metafore sa jeden predmet pomenuje názvom pre iný predmet na základe ich vonkajšej podobnosti“.¹¹ Terminologicky v ní autor nerozlišuje LM a SM. Kapitoly z lexikológie a lexikografie (Ripka – Imrichová, 2011, s. 58) rovněž připouštějí oba postupy: „Metafora... je prenášanie významu na základe vonkajšej podobnosti predmetov a javov skutočnosti (denotátov)... napr. krídlo lietadla... Ak sa prenesie designátor krídlo z denotátu „lietací ústroj vtákov al. hmyzu“ na denotát „vec pripomínajúca krídlo“ (napr. krídlo lietadla, obloka), vzniká metafora.“ K tomu dlužno poznamenať, že jde evidentně o přenos designátoru nikoliv významu. Význam „létací ústrojí ptáků a hmyzu“ je vyhrazen pro svět ptactva a hmyzu (ba ani létající ryby jím nedisponují) a nelze ho v celosti identifikovat ani v denotátu křídlo letadla (zde nacházíme jen společný významový komponent „let“); daný význam pak beze zbytku mizí v denotátech křídla okna, dveří, budovy, vojenské či sportovní formace, politického seskupení a v pojmenování klávesového hudebního nástroje (v těchto příkladech se uplatňuje jen vnější podobnost denotátů, tedy složky mimovýznamové).

Ve světle těchto nejasností a rozporů se rozlišování přenosu pojmenování a přenosu významu jeví jako nerelevantní a výraz přenos jako zatížený etymologií termínu metafora a související vlastně s „podobností jevů“. Absencí výrazů přenos pojmenování/významu se nesnižuje poznávací hodnota definic metafor. V lexikografii se vyskytující spojení „přenesený význam“ je aproximativní. Vhodně je nahrazen v Seznamu zkratk a značek výrazem „přenesené použití slova“, srov. *Krátký slovník slovenského jazyka* (Bratislava, 1989) a tentýž titul (Bratislava, 1997).

Obou postupů však lze využít k podrobnější analýze LM a SM. Např. koza – zvíře a tělocvičné náradí. Metaforický význam vznikl na základě pouhé vnější tvarové podobnosti bez participace významu tenoru.¹² Stejně tak i zavináč, myš, jablko... V takových případech by se dalo mluvit o přenesení pojmenování. V jiných případech LM a v SM se uplatňuje významová složka tenoru, některý z jeho významových či konotačních komponentů, přičemž jeho vnější tvarový aspekt ustupuje do pozadí anebo zcela mizí. Např. bílá vrána (vlastnost: vzácnost)¹³, zastřešovat (umístění: nahoře), pravá ruka „nejbližší spolupracovník“ (funkce: nepostradatelnost, šikovnost). Zde přichází v úvahu označit tuto významovou změnu jako částečné přenesení významu či některé z jeho konotací.

⁸ Např. Ondrus – Horecký – Furdík (1980, s. 164–165), Ondruš – Sabol (1981, s. 231–232), Palek (1989, s. 136). Je to pojetí sahající k Aristotelovi.

⁹ Např. Ondrus – Horecký – Furdík (1980, s. 47), Ducháček (1967, s. 99), Slančová (2001; viz výše).

¹⁰ Např. Horecký – Rácová (1979, s. 91), Mistrík (1980, s. 101–102).

¹¹ Pojmenovat jeden předmět názvem pro jiný předmět je reformulace přenosu pojmenování.

¹² Připomenul-li by národopisec nebo cimrmanolog, že se vesničtí parobci při pasení koz rozptylovali přeskoky přes živá zvířata, šlo by ovšem v případě tělocvičného náradí o metaforu pojící tvarovou podobnost a konotační komponent funkční. Pro takovou eventualitu lze jako náhradní příklad poskytnout kozí metaforu ve významu podstavec na řezání dřeva.

¹³ Internetová jazyková příručka Ústavu pro jazyk český AV ČR v oddílu Zajímavé dotazy charakterizuje spojení bílá vrána (= výjimka) jako metonymické užití. Soudíme, že jde přece jen o metaforu. V metaforizačním postupu lze identifikovat prvek přirovnání, který v postupech metonymických přítomen není. Platí to i pro slovo bažant (= nováček). Vždyť, citujeme zkráceně z odpovědi na dotaz, „vojenští nováčci se tváří... podobně jako ptáci“. V této formulaci je metafora dovršena (podobně jako). Zjevně nejde o věcnou souvislost.

4 Kritéria a typologie metafor

Typologii metafor lze doplnit a jejich poznání více ozřejmit rozбором metafor ze sémantických a funkčních aspektů.

Společným základem všech typů metafor je vztah podobnosti¹⁴ jevů. Podobnosti skutečné či domnělé, fiktivní, někdy případně i obtížně identifikovatelné (např. ve výrazu vrtulníkové peníze), opírající se o tvar, funkci, vlastnost, umístění. Jinak se LM a SM výrazně liší v několika podstatných aspektech. Lze vydělit tyto typy metafor:

1. Pojmenování jevu nepojmenovaného. Existující jméno pro jev podobný s jevem nepojmenovaným se použije pro jeho pojmenování. K novějším metaforám tohoto typu patří např. zavináč (pokrm z ryby) – zavináč (značka používaná v adrese elektronické pošty), myš (zvíře) – myš (příslušenství počítače), k dávnějším hlava (část těla) – hlava rodiny, ucho (hrnce), rameno (řeky), koleno (potrubí), jablko (v koleně), kořen (slova), list (papíru), kuň (tělocvičné nářadí), vrabec (upečený kousek masa), liška (houba), pistole (střelná zbraň) – protáhlá láhev. Je to i zdroj metafor v odborné a vědecké terminologii: list (vrtule), hlava (komety)...
2. Alternativní nepříznačové pojmenování jevu pojmenovaného. Použije se existující jméno pro jev podobný s jevem již pojmenovaným: cibule (zelenina) – cibule (věžní bání), štěnice (hmyz) – štěnice (odposlouchávací zařízení), jehla (nástroj na šití) – jehla (štíhlá a ostrá skála), výhonek (mladá větev) – potomek, zastřešovat (pokrývat střechou) – zastřešovat (být ve funkci nadřazené instituce), prát (prádlo) – prát peníze (legalizovat). Mnohá adjektiva (a k nim příslušící příslovce) jsou lexikálními metaforami typu synestezie, např. temný les, hlas, pud, historie, předtucha, temně hučet... Ohraničenost původní stylové příslušnosti těchto pojmenování se stírá jejich průnikem do dalších stylových rovin.
3. Alternativní příznačové (stylové, expresivní) pojmenování jevu pojmenovaného. Použije se existující výraz pro jev podobný s jevem již pojmenovaným: kokos (orech) – kokos (hlava), ředkvička (zelenina) – ředkvička (druh člena komunistické strany), kuřátko – lidové a nářečové pojmenování houby liška obecná, plavat (neumět při zkoušce), grilovat (klást dotěrné otázky), bažant (pták) – bažant (toaletní nádoba; srov. stylovou charakteristiku med. slang. u tohoto významu v SSJČ).

Sem lze přiřadit dvouslovní metaforická pojmenování (Zázrivcová, 2011, s. 68 a zejména Ripka – Imrichová, 2011, s. 59–60)¹⁵. V nich mají metaforickou povahu buď oba členy pojmenování (bílá vrána, černá/prašivá ovce), anebo jen první (koráb pouště, vymývat mozek) nebo druhý člen (cestovní/zlatá horečka). Metaforický člen na druhé pozici se vyskytuje rovněž ve verbonominálních konstrukcích s kategoriálním slovesem (dát/dostat/mít padáka, mít tlačenu). Patří sem i názvy zvířat použité coby nadávky (osel) a rozvinuté případně další metaforou (kráva nebeská, svinský pes). Expresivní příznaky se jeví jako spolehlivější diferenciativní kritérium než příznaky stylové. M. Řepa (2006, s. 28–37) nachází metafory s ryze estetickou funkcí v historiografické spisbě, tedy ve stylu vědeckém (odborném); např. osud byzantské říše je přirovnán k „ledové kře, teplým vodstvem ohlodávané“ (s. 36). Není-liž to obrazné vyjádření přímo básnické ražby? Alternativní příznačové pojmenování/vyjádření poskytuje prostor pro invenci.

4. Konvenční obrazné vyjádření pojmenovaného jevu. Pro jev již pojmenovaný se použije zaužívané obrazné vyjádření představující podobnost s původním jevem: „Vy jste si také... nedal ubrousek na ústa.“ (J. Hašek). Srov. nebrat/nedávat si ubrousek/servítek před ústa – mluvit otevřeně, bez obalu (*Slovník spisovného jazyka českého*, hesla ubrousek a servítek). Jde o lexikalizovanou metaforu, lexikálně-stylistické vyjádření.

¹⁴ Podobnost je relevantní pro odlišení metafor a metonymií.

¹⁵ Na metaforickou povahu některých víceslovních pojmenování se poukazuje i v Ološtiak, 2015.

Konvenční obrazná vyjádření se vyskytují i v poezii, např. „Až jednou bíle prokvetete ti vlas.“ (J. Seifert) – až jednou zestárneš. Srov. v SSJČ hesla prokvetlý: prokvetlé vlasy, prošedivělé; stárnouti: šediví, rychle stárne; bílý: bíle prokvetlé vlasy, s šedinami. K tomuto typu lze přiřadit víceslovní metaforická vyjádření (tahat za někoho kaštany z ohně, vzít nohy na ramena). V porovnání s dvouslovními pojmenováními (3. typ) mají výraznější obraznost.

5. Invenční obrazné vyjádření pojmenovaného jevu. Pro jev již pojmenovaný se vytvoří nový, originální výraz, obrazné vyjádření, představující podobnost s původním jevem. Např. F. Šrámek (1964) skutek „obcovať jsem s prostitutkou“ zamlžuje a vyjadřuje obrazem „a duo zpíval jsem s blondýnou koupenu v hříchu“; jindy volí zřetelné přirovnání: „měsíc, blondýn s houslemi“. Podle již citovaného J. Pavelky (1982) jde v tomto případě o definiční metaforu). Fakt „neobracíte se k Bohu“ vyjadřuje J. Hašek řečnickou metaforou „raději jdete po trnitě cestě hříchu“.

Uvedené typy metafor vycházejí z odlišných motivů. Motivem 1. typu je potřeba pojmenování, motivem 2. a 3. typu je alternativní pojmenování a motivem 4. a 5. typu je obrazné vyjádření alternující přímé vyjádření. K diferenciaci 2. a 3. typu dále přispívá přítomnost anebo nepřítomnost motivu stylisticky či expresivně pojmenovat, u 4. a 5. typu je diferencujícím motivem použití obvyklého obrazu či vytvoření obrazu originálního. Vždy však jde o obrazné vyjádření stylisticky či expresivně anebo kombinací obojího příznakové. Srov. hovorové a obhroublé „Tohle jsem ještě nežral.“ (J. Hašek) = to jsem ještě neviděl, s tím jsem se ještě nesetkal. Z hlediska motivů se tedy metafory rozdělují do tří skupin. Určitou větší či menší míru invence, nápaditosti, jazykové kreativity lze pociťovat u všech typů metafor.

Technologie tvorby metafor je diferencuje do dvou skupin: 1. až 4. typ využívá k metaforizaci uzuálních, lexikalizovaných tvarů, součástí slovní zásoby, jakýchsi tvarových polotovarů metafor, 5. typ je vyjádření tvarem zcela novým.

Sémantické vlastnosti výsledných metafor. 1. Potřeba pojmenovat vyústí v přiřazení nového významu k významové struktuře existujícího výrazu a založí anebo obohatí jeho polysémii. Nový význam je ze stylistického a emocionálního hlediska nepříznakový (1. a 2. typ). 2. Alternativně použitý výraz přibírá do své významové struktury metaforický význam (polysémie) a metaforický význam je stylisticky a/nebo emocionálně příznakový (3. typ). 3. Metaforické vyjádření je synonymní s významem běžného vyjádření a je stylisticky a emocionálně příznakové (4. a 5. typ).

Stylové a expresivní komponenty ve významech metafor ukazují, že 1. LM zahrnují vedle metafor stylisticky nepříznakových (1. a 2. typ) i metafory stylisticky příznakové (3. typ). 2. SM naopak k sobě pojí i některé LM (4. typ). Vzájemný průnik obou typů metafor může být zdrojem obtíží při jejich odlišení. Případně i druhý typ metafor jeví určité stylistické možnosti, neboť kde je výběr, je i stylistika.

Přesnějšího odlišení typů metafor lze dosáhnout analýzou sémantického vztahu tenoru a vehikula. Vydělují se tak metafory polysémické (vehikulum obsahuje význam tenoru) a metafory synonymické (vehikulum je synonymní s tenorem). O toto dělení lze opřít typologii metafor. Na polysémickou a synonymickou povahu metafor poukazuje vícero autorů, viz např. Ripka – Imrichová, 2011, s. 59.

Zástupnou funkci, to jest místo běžného pojmenování se použije jiné, tedy funkci náhrady přímého pojmenování pojmenováním nevlastním (viz výše definice J. Filipce a substituční teorie M. Nekuly, též J. Mistrík a M. Blahynka in Zázrivcová (2011, s. 60 a 63), nemají metafory 1. typu, plní ji metafory 2. až 5. typu.

Výše uvedené difference ukazují, že směřování jednotlivých druhů metafor pod společný pojem je neprůchodné pro jejich objektivní poznání. Jejich dělení podle dvou jazykových rovin (lexikální a stylistické) jeví vzájemné přesahy. Nabízí se třídění podle sémantického hlediska. Rozlišovat lze dva hlavní základní typy metafor:

1. Polysémické metafory. Pojmenování jevů na základě jejich podobnosti. Dělí se na pojmenování jevů nepojmenovaných (jsou nepříznačkové a nemají zástupnou funkci) a na alternativní pojmenování jevů pojmenovaných (jsou stylisticky nepříznačkové anebo příznačkové a mají zástupnou funkci).
2. Synonymické metafory. Obrazné vyjádření podobnosti jevů. Dělí se na konvenční a invenční. Jsou stylisticky příznačkové a mají zástupnou funkci.

Uvedené typy lze dále třídit podle stylů (básnické, řečnické, odborné, žurnalistické, hovorové...), původního sémantického pole tenoru (antropomorfní, zoomorfní, fytomorfní...), druhů expresivity (vulgární, hrubé, posměšné, žertovné...) a případně podle dalších kritérií.

5 Závěr

Vícestranná povaha metafor (aspekty lexikální a stylistické, blízkost jejich typů, formální, motivační a funkční rozdíly, variabilita technologie jejich tvoření, odlišné sémantické vlastnosti) znesnadňuje jejich lingvistický popis. Rozbory ukázaly, že brát v úvahu diferencovanost jazykovědných typů a podtypů metafor má významné důsledky pro jejich exaktní definování, výběr vhodných příkladů, relevantní osvětlení metaforizačních postupů a klasifikaci výsledných komparátů. V tom spočívá přínos lingvistického zkoumání metafor pro mimolingvistické obory, které se metaforami rovněž zabývají.

Literatura:

- BEČKA, J. V. (1971): Metafora ve větě. In: *Naše řeč*, 54/1, s. 1–14.
- BONNIER, X. – FERRY, A., eds. (2019): *Le retour du comparant. La métaphore à l'épreuve du temps littéraire*. Paris: Garnier.
- DUCHÁČEK, O. (1967): *Francouzské významosloví*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně.
- Encyklopédia jazykovedy* (1993). Bratislava: Obzor.
- FILÍPEK, J. – ČERMÁK, F. (1985): *Česká lexikologie*. Praha: Academia.
- GÁL, F. (2019): Aj liberálne elity škodia liberálnej demokracii. In: *Dennikn.sk* [Cit. 2019-02-27.] Dostupné na internetu: <<https://dennikn.sk/1394988/aj-liberalne-elity-skodia-liberalnej-demokracii/>>
- HAŠEK, J. (1971): *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*. Praha: Československý spisovatel.
- HORECKÝ, J. – RÁCOVÁ, A. (1979): *Slovník jazykovědných termínů*. Bratislava: SPN.
- Internetová jazyková příručka. Oddíl Zajímavé dotazy*. In: Ústav pro jazyk český AV ČR [cit. 2020-10-26.] Dostupné na internetu: <<https://prirucka.ujc.cas.cz>>
- JUST, V. (1996): *Poklona není můj obor*. Praha: Academia.
- KAČALA, J. – PISÁRČIKOVÁ, M., eds. (1997): *Krátký slovník slovenského jazyka (KSSJ)*, 3. vyd. Bratislava: Veda.
- KARLÍK, P. – NEKULA, M. – PLESKALOVÁ, J. (2016): Nový encyklopedický slovník češtiny. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. © Masarykova univerzita, Brno 2012–2020 [Cit. 2018-09-10.] Dostupné na internetu: www.czechency.org
- KLÍMA, I. (2010): *Moje šílené století II*. Praha: Academia.
- KUBÁT, V. (1988): *Základní otázky rétoriky*. Praha: Nakladatelství Svoboda.
- KUNDERA, M. (2006): *Nesnesitelná lehkost bytí*. Brno: Atlantis.
- MISTRÍK, J. (1980): *Rétorika*. Bratislava: SPN.
- MISTRÍK, J. (2002): *Lingvistický slovník*. Bratislava: SPN.
- NEKULA, M.: Metafora. In: P. Karlík – M. Nekula – J., Pleskalová (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. [Cit. 2020-04-18.] Dostupné na internetu: <<https://www.czechency.org/slovník/METAFORA>>
- OLOŠTIAK, M., ed. (2015): *Viacslovné pomenovania v slovenčine*. Prešov: Filozofická fakulta v Prešove.
- ONDRUS, P. – HORECKÝ, J. – FURDÍK, J. (1980): *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia*. Bratislava: SPN.

- ONDRUŠ, Š. – SABOL, J. (1981): *Úvod do štúdia jazykov*. Bratislava: SPN.
- PALEK, B. (1989): *Základy obecné jazykovědy*. Praha: SPN.
- PAVELKA, J. (1982): *Anatomie metafory*. Brno: Blok.
- PICOCHÉ, J. (1977): *Précis de lexicologie française*. Paris: Nathan.
- POTTIER, B., ed. (1973): *Le Langage*. Paris: CEPL.
- Rath nebyl jediný, s biskupem obědval i Hannig. U stolu mají sedět hříšníci, glosuje kněz. (2018). In: *Lidovky.cz* [Cit. 2018-09-12.] Dostupné na internetu: <https://www.lidovky.cz/domov/rath-nebyl-jediny-s-biskupem-obedval-i-hannig-u-stolu-maji-sedet-hrisnici-glosuje-knez.A180911_133357_In_domov_jho?>
- RIPKA, I. – IMRICHOVÁ, M. (2011): *Kapitoly z lexikológie a lexikografie*. Prešov: Prešovská univerzita.
- ŘEPA, M. (2006): *Poetika českého dějepisectví*. Brno: Host.
- SEIFERT, J. (1954): *Milostná píseň*. Praha: Československý spisovatel.
- SEKVENT, K. (2006): Ressemblance, comparaison, métaphore. In: *Etudes françaises en Slovaquie*. Volume X – 2005. Prešov: Université de Prešov, s. 120–128.
- SLANČOVÁ, D. (2001): *Základy praktickéj rétoriky*. Prešov: Náuka.
- Slovník spisovného jazyka českého (SSJČ)*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1958 – 1966.
- ŠRÁMEK, F. (1964): *Rozbolestněný ženami*. Praha: Mladá fronta.
- VÁŠÍČEK, Z. (2003): Ke vztahu tropů a filosofie: In: Z. Vašíček: *Podmínky volby*. Praha: Triáda, s. 159–177.
- ZÁZRIVCOVÁ, M. (2011): K diferenciacii a klasifikácii pojmu „metafora“. In: *Nová filologická revue*, 3/2, s. 60–70.

Summary

To some Slovak and Czech presentations of metaphors

Metaphors are traditionally divided into lexicalized and stylistic. Linguists agree in seeing the relationship of similarity of phenomena as the source of both types. Opinions diverge on whether metaphors are based on a transfer of meaning or a transfer of denomination, and this question therefore seems irrelevant. Not distinguishing between lexicalized and stylistic metaphors and understanding them as a uniform, undifferentiated phenomenon is methodologically ineffective. It hides the danger of omitting some important metaphorical techniques. The following functions of metaphor formation can be distinguished: 1. Denomination of an unnamed phenomenon. 2. Alternative neutral denomination of an already named phenomenon. 3. Alternative marked denomination of a named phenomenon. 4. Conventional figurative denomination of a phenomenon. 5. Innovative figurative denomination of a phenomenon. The resulting metaphors can be divided into two groups: polysemic metaphors (types 1 to 3) – denomination of a phenomenon after similar phenomena (further divided into marked and neutral), and synonymic metaphors (types 4 and 5) – figurative reformulations of denominations (further divided into conventional and inventive).